

ni tudi priimkov za postopače (*darevník, loťík, lotras, lotrovina, chátra*), potepuhe (*běhún, běhúnc, tulák, tuláč, tēkař, lazika*) ali za lahka dekleta (*nevěstka, prázdňá žena, mandalena, báryně, měchyně, harapanna*). Sramotilna imena za druge narode so izpeljali iz osnovne besede z množinsko obliko stare pripone *ę*, se pravi: *-ata: Němčata, Uhřata*, podobno kot izraze za živalske mladiče, npr.: *štěňata*.

Husitska vojaška spretnost je slovela po vsej Evropi. Husiti so namreč izboljšali taktiko in vojaško obrt in novo orožje poimenovali z novimi imeni, pri čemer je staro besedje neredko dobivalo nove pomene: tako so na primer z imenom *pištala* začeli poimenovali novo vrsto orožja. Husitski izraz je prišel v mednarodno vojaško izrazje in se po stoletjih vrnil v češčino v obliki *pistole*. Podobno je v mednarodno izrazje prišla vojaška beseda *tábor* (sprva ime gore v Palestini), ki je izpričan v 25 jezikih.

Eno poglavij so avtorji naslovlili Češčina — latinščina Slovanov?. To pojmovanje je nastalo v 14. stoletju, v obdobju nenavadnega razvoja in razcveta češke književnosti in knjižnega jezika: v tem stoletju se je češko besedje, zlasti izrazje, zelo obogatilo, in temu je bila vzrok kulturna politika Karla IV., ki je podpiral književnost in znanost v maternem jeziku. V znameniti slovarski delavnici mojstra Klareta je nastala cela vrsta verzificiranih češko-latinskih slovarjev, v katerih je videti prizadevanje najti ali izpeljati češko ustreznico slehernemu latinskemu izrazu. Češčina sicer ni postala slovanska latinščina, zapustila pa je neizbrisne sledi v južnoslovanskih knjižnih jezikih in knjižni poljščini, v kateri so v 15. stoletju bohemizmi, kot izhaja iz knjige Józefa Reczka, ki jo obravnavano delo navaja, predstavljati kar 5% celotnega besedja.

Zadnje poglavje, Jezik in podoba družbenega razvoja, je zamišljeno in uresničeno kot povzetek: v njem avtorji poudarjajo sociolingvistični pomen zgodovinskega besedoslovja ter dokazujejo, da stara češčina zrcali najpomembnejša družbena in zgodovinska dejstva.

Kritične opombe naj omejim samo na nekaj podrobnosti. V poglavju o črkopisu in pravopisu bi bilo treba pri obravnavanju črk z ločevalnimi znamenji, ki jih je uvedel Hus, opozoriti ob *l* na dejstvo, da sta bila v stari češčini — podobno kot v sodobni poljščini — dva *l*: srednji in zadnji. Izpuščena je tudi letnica izdaje Zibrtove knjige Staročeské umění kuchařské. Čeprav je razmeroma dosti prostora namenjenega pomenski evoluciji besede *pán*, v knjigi sploh ni najti opozorila na tako značilno prozodično variacijo, kakršna je *pán* : *pan* X, na njeno genezo in kronologijo.

Slova a dějiny so resnična zakladnica podatkov s področja zgodovinskega besedja, poleg že znanih, večinoma po znanstvenih revijah raztresenih podatkov prinašajo tudi novo gradivo. Knjiga je napisana v lepi in razumljivi češčini ter s precejšnjim občutkom za humor. Zavidljiva je stilistična enotnost besedil, in težko je verjeti, da jih je pisalo kar osem avtorjev. Izdaja knjige je skrbna, njeno privlačnost pa stopnjujejo faksimili starih rokopisov; škoda, da niso v barvah. Čeprav je knjiga zamišljena kot poljudna, prinaša bogato bibliografijo, registre in indekse.

Ker so avtorji zgodovino češkega besedja opazovali skozi zgodovinske realije, pomaga knjiga globlje razumeti in doumeti tudi sodobno češčino, zlasti njeno besedje in stalne zveze, zato jo velja toplo priporočiti v branje slehernemu slavistu in bohemistu.

Teresa Zofia Orloš
Jagelonska univerza v Krakovu
Prevedel Tone Pretnar

NOVA SLOVENSKA SKLADNJA J. TOPORIŠIČA

1 Knjiga J. Toporišiča *Nova slovenska skladnja* (NSS), ki je leta 1982 izšla pri Državni založbi Slovenije (488 strani) prinaša vrsto razprav in člankov o vprašanih jezikovnega pomena in se pravzaprav navezuje na knjigo razprav in člankov istega avtorja *Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika* (Maribor, 1978) o predvsem pomensko razločevalnih (segmentnih in nadsegmentnih) vprašanih slovenščine. Knjiga je še posebej privlačna, ker so v njej poleg že objavljenih razprav tudi nova ali močno razširjena poglavja, zlasti o besedni zvezi pa tudi o upovedovalnih modifikacijah.

Strukturalno teoretično izhodišče omogoča avtorju pojmovanje skladnje kot središčne jezikovne pojavnosti, ki dela smiselno na eni strani raziskovanje zlasti oblikovne morfematike, t. i. slovnicega pomena, na drugi strani pa je mogoče iz nje graditi besediloslovno teorijo. Tudi besedotvorje se v veliki meri uveljavlja kot skladenjska pretvorbena varianta. Čeprav avtor ne izpostavlja teoretičnih metodoloških principov oziroma jih ne sistemizira v smislu ustreznosti posameznim jezikovnim vprašanjem, je mogoče iz samega razčlenjevanja povzeti njegovo odvisnostno (vzročno-posledično) razumevanje jezika oziroma jezikovnega pomena.

2 Vprašanja, ki jih obravnava NSS, je mogoče združiti v dva oziroma tri vsebinske sklope.

Slovnicična struktura jezika je obravnavana predvsem v poglavjih o besednih zvezah (12—133) ter v razpravah Priredna razmerja v slovenskem knjižnem jeziku (131—143), O stavku, stavčnih členih in razmerju med povedkom in osebkom (143—161), Besedni red v slovenskem knjižnem jeziku, in sicer poglavje, ki se nanaša na t. i. stalno stavo (172—181), Esej o slovenskih besednih vrstah (321—335); slovnicična struktura jezika je s posebnim ozirom na pretvorbno-besedotvorne možnosti obravnavana v razpravi Teorija besedotvornega algoritma (335—347), z ozirom na vprašanja stalnih besednih zvez v razpravi K izrazju in pojmovanjem frazeologije (361—371), kot implicitno lastnost predmetnopomenskih sestavin pa bi jo avtor lahko upošteval tudi v razpravi Strukturalno pomenoslovje besed (347—361), saj je hierarhično razmerje med pomenskimi sestavinami bistveno za (pomensko) razpoznavnost besede (*genus proximum — differentia specifica*). Možnost stilistične izbire na osnovi pretvarjanja primarnega govornega dogodka v poročani govor, stalne in proste stave (torej vprašanja besednega reda), zamenjave, izpusta idr. je obravnavana v razpravi Stilistika skladenjskih pojavov (189—199), z vidika medstavčnih razmerij pa v razpravi Stilna vrednost knjižnih veznikov (199—225); stilistične izsledke ima tudi razprava Pretežno skladenjska interpretacija umetnostnega besedila (315—321).

Drugi sklop skladenjskih vprašanj, ki je prišel kot samostojna skladenjska enota v slovensko jezikoslovno teorijo pravzaprav šele s Slovensko slovnico (Maribor 1976, dalje SS 1976) J. Toporišiča, se nanaša na tvorbo najmanjše besedilne enote — povedi. Upovedovanje obravnava vprašanja pomenske podlage povedi in njenih modifikacij — upovedovalnih določitev (225—286); deloma bi sem lahko uvrstili vprašanja iz razprave Besedni red v slovenskem knjižnem jeziku — poglavje o prosti stavi (163—172); temeljno merilo te stave je namreč ena izmed upovedovalnih določitev, t. i. členitev po aktualnosti (po avtorjevo tudi perečnosti). Sem gre tudi obravnavanje nadsegmentnih stavčnih pojavov, t. i. stavčna fonetika v razpravah Stavčna intonacija (183—189) ter Členitev besedila s premori (297—307).

Z namenskega stališča predstavljajo posebno enoto tri kritične razprave, in sicer Skladnja tradicionalne slovnice (371—379), Skladnja osnovnošolskih učbenikov (373—389) ter Tenièrjevska skladnja slovenskega knjižnega jezika (379—389), kjer je ocenjena Vincenotova knjiga Poskus slovenske slovnice (*Essai de grammaire slovène*); kritike so pravzaprav aplikacija avtorjevih raziskovanj skladenjske problematike v razponu sedemnajstih let, saj je bila prva objavljena že leta 1962, druga 1971/72, tretja pa leta 1979.

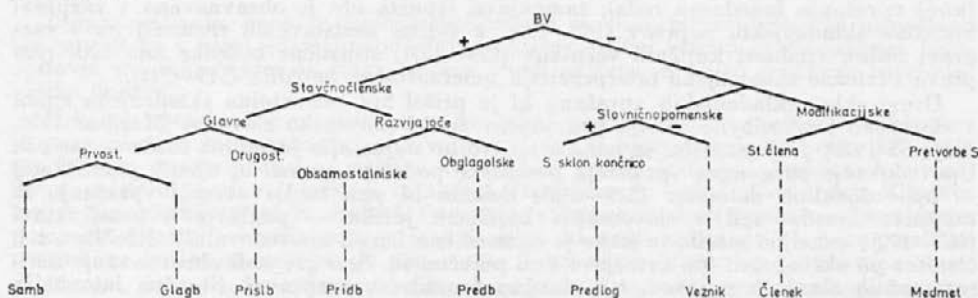
Razporeditev posameznih vprašanj v knjigi v glavnem ustreza predstavljenim trem vsebinskim krogom. Kot posebno, pod rimsko številko III, za upovedovanjem, je predstavil avtor problematiko slovnice jezikovne strukture z vidika besednih vrst, besedotvorja, pomenskih sestavin in stalnih besednih zvez (fraz). Glede na to, da gre še vedno za slovnico jezikovno strukturo, kar se v razmerju med besednimi vrstami in stavčnimi členi lepo kaže že v prvi razpravi z naslovom Skladnja, bi bilo mogoče te razprave uvrstiti kar pod rimsko številko I, v okvir osnovnih poglavij oziroma razprav s tega področja ali vsaj takoj za njimi. Glede na to, da vse razprave povezane s skladnjo, bi bilo treba to jezikovno ravnino predstaviti posebej, ne samo v okviru (skladenjsko)strukturnih razprav.

2.1 Vprašanjem slovnice jezikovne zgradbe je posvečeno v knjigi največ prostora. Zaradi obsežnosti (pribl. 240 strani od 486, dodati pa je preba še kritike — 36 strani, kazala 69 strani) predvsem pa zaradi mnogih novih interpretacij zlasti v temeljni razpravi Besedne zveze ali stavčne fraze, bo tudi v predstavitvi knjige veljala osrednja pozornost prav tem vprašanjem.

2.1.1 V uvodnem poglavju o slovnicostrukturnih vprašanjih je skladnja definirana kot osrednji del slovnicega nauka o pomenski (pomenonosni) strani jezika (11). Z besedo (besedno zvezo) kot najmanjšo enoto je skladenjska ravnina hierar-

hično višja od oblikoslovne, ki je samo »nauk o klasificiranem (urejenem) inventarju oblik jezika za skladijsko službo« (11) in ki ga kot najmanjša enota določa slovničnopomenski (oblikoslovni) morfem; hierarhično nižja pa je skladnja glede na »ravnino (večpovednega) besedila« (11). Razmerja med strukturnimi ravninami jezika so torej več ali manj izčiščena, čeprav v tem okviru moti določitev, da so »/O/blike tako skloni, osebe, načini, nakloni itd. kakor tudi besedne vrste same«, in še naprej »/S/kladnja torej uči, kako se že same besedne vrste in njihove oblike uporabljajo v (najmanjšem) besedilu (povedi)« (11). Gre namreč za spoznanje, ki ga je uveljavil Toporišič že v SS 1976, da so besedne vrste razločevalno določljive s skladijsko vlogo (predikativ in členek sta v SS 1976 predstavljeni kot samostojni besedni vrsti) in da so kot take sestavni del t. i. funkcijskoskladijske problematike.

2.1.1.1 Tudi v NSS je besednovrstna problematika obravnavana s stavčnopraktično, torej skladijske vloge — besede se razvrščajo v besedne vrste glede na hierarhizirano vlogo v stavčni zgradbi. S skladijskega vidika je mogoče deliti vse besedne vrste na stavčnočlenske in nestavčnočlenske, pri čemer bi med nestavčnočlenske spadale poleg predloga, veznika in členka tudi medmet kot slogovna varianta stavka, členek predvsem kot stavčnočlenska modifikacija, predlog in veznik pa kot besedi s slovničnopomensko vlogo, in sicer v okviru stavka predlog (s sklonsko končnico) in priredni veznik, medstavčno pa veznik v celoti; hierarhičnost stavčnih vlog pa izloča najprej besedni vrsti v vlogi razvijajočih stavčnih členov — pridevniško besedo in predikativ, v drugostopenjski stavčnočlenski vlogi se pojavlja prislovna beseda, glagol in samostalniška beseda pa sta člena temeljne stavčne zveze — predikacijske sintagme.

Tradicionalna delitev besednih vrst na predmetnopomenske (verjetno besedne vrste s korenskim morfemom) in slovnične je torej s funkcijskoskladijskega vidika drugotna, in avtor bi jo glede na svoje razumevanje teh vprašanj lahko opustil, saj tudi njegova simbolizacija kaže na odvisnostno razmerje med besedo (besedno vrsto) in njeno skladijsko vlogo — stavčnim členom (celo pri nestavčnočlenskih besedah, npr. povezana na desno — predlog). Sicer pa bi bilo za pojem stavčnega člena mogoče reči, da je glede na stavčnočlenske besedne vrste hipernimen: stavčni člen je namreč besedna vrsta (besedna zveza), ki ima še dodatni pomen stavčnega (prilastek, predikativ besednozveznega) razmerja (prisojanje, vezava, primik); tako postaja tudi razumljiva pretvorbena povezava med odvisniškimi in besednovrstnimi (besednovezni) oblikami stavčnih členov; koristno bi bilo izpostaviti in utemeljiti primere, kjer do takšne povezave ne prihaja.

2.1.1.2 Razširitev pojma prostega (glagolskega) morfema je omogočila izločitev zvez kot (*prihajam od tam zgoraj, spodaj, (i)nam od prej, zdaj, (pri)peljal sem) do tu, tam* ipd. iz predložnih; gre torej za zveze npr. *prihajati od + Prisl*; tudi v primerih *Ali tudi ti prihajaš od tam* nimamo opraviti s samostalnikom *tam*, kot meni avtor, ampak s prislovom ob prostomorfemskem glagolu — *prihajati* od *tam*. Izhajati moramo namreč iz definicijske lastnosti samostalniške besedne vrste, in to je njena osebkova vloga, in prislova prislovnodoločilna. Za besednovrstno oziroma stavčnočlensko ureditev zadostuje dejstvo, da se prostomorfemskemu glagolu lahko primika prislov ali samostalnik. Nadaljnje ugotavljanje bi šlo lahko v smeri končniško izražene (pri samostalniku) ali neizražene (pri prislovu) sklonse vplivnosti tega morfema. Za izčiščenje razmerij bi bilo nujno vzporedno predstaviti glagolskomorfemske in predložne (sklonse) pomene. Tako bi se verjetno pokazalo, da gre pri obeh

skupinah dostikrat za samo izrazno, ne pa tudi pomensko prekrivne množice. Če vzamemo za primer samo roditeljski: kot predložni sklon izraža verjetno vse pomene svojilnosti, snovnost, sestavinskost, npr. (*kdo/kaj*) *od očeta*, (*ograja*) *iz lesa*, (*zbor*) *iz učiteljev*, roditeljski glagolski morfem pa npr. ciljnost, izvornost oziroma izhodiščnost — *priti do sosedaj/tu*, *oditi iz hiše/od tam ipd.* (glagolniki so seveda posebne vrste »samostalniki« — njihova tesna povezava z glagolom se kaže tudi večinoma v ohranitvi vezavnosti oziroma primičnosti).

2.1.1.3 V poglavju o skladnji so sistemizirana tudi skladenjska razmerja med besedami, in sicer priredna, podredna in soredna.

2.1.1.3.1 Priredna razmerja, predstavljena v sedmih pomenskih skupinah še z ustreznimi simboli, nastajajo lahko tudi med besednimi vrstami z enako skladenjsko vlogo in s tem tudi enako hierarhično stopnjo; priredno razmerje implicira neenojednost besedne zveze.

2.1.1.3.2 Zanimivo je podredno razmerje, za katero lahko povzamemo, da je večvrstno: podrednost je primarna skladenjska lastnost tretjestopenjskega stavčnega člena — prilastka, torej v celoti pridevniške besede, lahko pa tudi nepridevniških besed v tej vlogi. Razmerje, ki ga ustvarja pridevniška beseda v prilastkovi vlogi, je ujemalno. Za podrednost pa gre tudi v razmerju med glagolom kot potencialno prvostopenjskim stavčnim členom povedkom in drugostopenjskim členom predmetom — razmerje je vezavno — in prislovnim določilom — razmerje je primično; v prvem primeru je podrednost tudi izražena, in sicer s sklonskim morfemom; ko pa gre za primik, ostaja podrednost (v glavnem) na pomenski ravni. V primeru vezave je podrednost mogoče dokazati tudi s pretvorbo v samostalniško zvezo s prilastkom na desni — pri tožilniški vezavi je ta prilastek vedno lahko le roditeljski, npr. *pisati knjigo* — *pisanje knjige*. Pri izpredmetnem roditeljskem prilastku je prehod na levo, se pravi popridevljenje, nemogoče verjetno zato, ker so ta razmerja pretvorba glagolskih vezavnih, ki so v stavčni strukturi drugotna. Drugače je pri roditeljski, nastalem iz stavkotvorne prisojevalne zveze, ki s svojim posebnim svojilnim pomenom, t. i. dejansko svojilnostjo ohranja pomen »prisojanja« dejanja prvotnemu osebk; torej navedena zveza *ribe lov* (*našega Andreja*) verjetno ne bi dopuščala sistemske podlage *lov rib* (— *loviti ribe*), ampak *ribe lovijo* — *lov (od) rib*; Slovar slovenskega knjižnega jezika (Ljubljana 1970, 1975, 1979, dalje SSKJ) 2 ima sicer zvezo sprejeto z vezavnorazmernim pomenom (644), vendar jo razlaga s sopomenko *ribolov*, ki pa je nastala, tako kot vse izglagolske zloženke, neposredne iz vezavnega razmerja. Bi veljalo, da se to razmerje pomeni le do stopnje besedne zveze z desnim prilastkom, sicer pa je lahko podstava podrednim zloženkam, ki pa imajo, kot je znano, določujočo sestavino na levi?

Kot podredno pa je predstavljeno tudi prisojevalno razmerje, ki pa je, za razliko od drugih, stavkotvorno, saj se na eni strani lahko uveljavljajo imenske kategorije in njihova vplivnost (ujemanje), na drugi strani pa tudi glagolske. L. Hjelmslev (O základech teorie jazyka, Praha 1972, 28) imenuje takšna razmerja medsebojno-odvisnostna (interdependenčna), kar se da dokazati s pretvorbo, po kateri je v jedru enkrat prvotni osebek, drugič prvotni povedek: *Otrok piše* — *pisanje (od) otroka* (*otrokovo pisanje*)/*pišoč* *otrok*. Pretvorba potrjuje podrednost med prvostopenjskima stavčnima členoma, vendar z možnostjo jedrnega posamostaljenja enega ali drugega stavčnega člena, s čimer je potrjena njuna hierarhična skladenjska enakovrednost. Posebno prisojevalne podrednosti bi bilo treba z omenjenimi dejstvi izpostaviti tudi v obravnavani knjigi.

2.1.1.3.3 Soredna razmerje — soredje — Toporišič ga določa kot »nepriredje, nepodredje« (22) — je samo stavčnostrukturno, vezano na stavčne člene »ki niso odvisni drug od drugega in se tudi neposredno ne določajo, so pa enakega ranga; tako razmerje je med osebkom in predmetom, med predmetom in prislovnim določilom in podobno« (22). Tu seveda moti uvrstitev osebka in predmeta med stavčne člene enake stopnje. V bistvu gre verjetno le za izločitev t. i. razvijajočih stavčnih členov. Soredje je torej zakrito razmerje, ki se uveljavlja preko stavčnega podredja.

2.1.1.3.4 Vsa ta tri razmerja pa so predstavljena tudi kot medstavčna. Tu je treba poudariti avtorjevo doslednost strukturalnega videnja knjižnojezikovnih pojavov. Bistveni kakovostni premik od t. i. tradicionalne slovnice (SS 1956) pa tudi Breznikovih pomeni namreč pojmovanje odvisnikov samo kot oblike stavčnih členov, kar je dokazano z dejstvom, da je za njihovo določanje mogoče uporabiti ista (štirivrstna) merila kot za nestavčne, se pravi za gole (besedna vrsta v določeni skladenjski vlogi) ali zložene besedne zveze. Ohranjena je tudi enaka podčrtovalna simbolizacija (prim.

tudi razpravo O stavku, stavčnih členih in razmerju med osebkom in povedkom, objavljeno prvič leta 1969 v JiS).

Tudi s stališča stilistike je zanimiva možnost povezave med prirednim in podrednim razmerjem, pa tudi med različnimi pomenskimi skupinami priredij. Seveda, če hočemo te povezave imenovati pretvorbene, bi bili nujni še opisi (slovnično) pomenskih sprememb (vezniški pomeni), ki bi omogočili predvidljivost takšnih postopkov.

2.1.1.4 Na osnovi razčlenitve vrstno različnih besedil je podana tudi vrstno različna vezanost posameznih tipov enostavnih povedi. In sicer predvsem neglagolskih: ugotovljena je npr. imenovalniškostavčna struktura povedi iz naslovov Prešernovih Poezij, samostalniškostavčna struktura povedi iz strokovni literaturi, veliko bolj heterogeni s strukturnega stališča so naslovi publicističnih besedil — naslovne povedi so tudi glagolski stavki idr. S tem razprava odpira in utemeljuje možnosti stilistične interpretacije s pomočjo skladenjske strukture besedila; zlasti pri razlaganju zapleteno zložene povedi, ki jo Toporišič skuša definirati s predstavitvijo takšnih pesniških povedi, ki vsebujejo kombinacijo hierarhično ali pomensko (npr. v okviru priredja) različnih stavčnih struktur (npr. iz Prešerna — moto Poezij, Življenje ječa, Župančiča — Kovaška, Prebujenje), so dani zanimivi poskusi približati vsebino sporočila s pomočjo natančnega razumevanja skladenjskih razmerij.

2.1.2 Obsežni del v NSS zavzemajo poglavja o besednih zvezah (stavčnih frazah), ki so definirane kot »večbesedni ustrezniki besednih vrst /.../« in dalje na isti strani »/b/ esednim vrstam ustrezajo posamezne besedne zveze« (39). Vendar pa, če naj za vse besedne zveze obvelja ta definicija (desetiško označena z 0), bi morala biti problematika glagolskega stavka (prisojevalnega razmerja) obravnavana samostojno, in ne v okviru glagolskih besednih zvez (desetiška oznaka 1.4, podrednost uvaja 1, samostalniško besedno zvezo 1.1 itd.). Namreč kot ugotavlja tudi avtor, glagolski stavek ne ustreza slovarski (oblikovno nepretvorjeni) obliki glagolske besedne vrste kot npr. samostalniški besedni zvezi samostalniška beseda, pridevniški pridevniška itd., končno tudi nestavčna glagolska glagolu; S-struktura torej nikakor ni ustreznik glagolu pa tudi samo glagolski obliki ne, saj že grafska puščica nakazuje ujemalni vpliv osebkovega samostalnika kot enakovredno sestavino prisojevalnega razmerja med obema stavčnima členoma. Tudi na že omenjeni pretvorbeni ravni je vidna enakovredna stavčna konstitutivnost členov.

Sicer pa navaja Toporišič glede na skladenjsko vlogo besednih vrst pet možnih tipov besednih zvez — samostalniška, pridevniška, prislovna, povedkovniška in glagolska; kot strukturo sestavino stavka (stavčnega člena) je mogoče razumeti določitev predloga, vendar je treba dejstvu, da »izraža /.../ podredna razmerja v besedni zvezi in stavku« (39) dodati že omenjeno dejstvo, da to vlogo opravlja lahko le skupaj s končnico. Tu se namreč odpira dodatna razločevalna možnost med predlogom in veznikom: medbesedno (podredno) razmerje je mogoče izraziti le s predlogom + končnico (predložni skloni) ali pa samo s končnico (brezpredložni skloni), nikakor pa seveda ne samo s predlogom; podredni veznik je strukturna sestavina dvostavčne zveze, obe vezniški skupini, priredna in podredna, pa izražata pomensko razmerje samostojno, brez kakšne morfemske ali morfnе opore.

2.1.2.1 Kot podredne so pojmovane tiste besedne zveze, pri katerih je ena beseda oblikovno odvisna od druge, ali vsebinsko širše — »P/odredne so tiste zveze, pri katerih je en del vodilen, drugi pa odvisen« (41) (druga definicija vključuje poleg morfemske izražene odvisnosti tudi položajno — levo, desno mesto — in pomensko). Takšno strukturalno pojmovanje podrednosti je Toporišič sprejel že v Slovenski knjižni jezik (SKJ) 1, 1965, in pomeni bistven kakovostni premik od SS 1956, kjer je bila podrednost omejena le na neujemalne samostalniške prilastke.

2.1.2.1.1 Obravnava podredne samostalniške besedne zveze je ločena glede na mesto razvijajočih sestavin (prilastka) samostalniškega jedra na takšne s prilastkom na levi in na takšne s prilastkom na desni.

2.1.2.1.1.1 Distribucijsko merilo kot besednovrstno razločevalno je avtor uveljavil s spoznanjem, da so levo od samostalniškega jedra lahko le pridevniške besede — levi prilastek je torej vedno pridevniški, desni pa vse drugo; to spoznanje, ki pomeni hkrati tudi definicijo pridevniške besede in bistveno spremembo njenega obsega, je J. Toporišič objavil v svoji SS 1976 (465), že prej pa v vrsti člankov v JiS 1974/75 (v NSS sprejel Esej o slovenskih besednih vrstah, 231—335) z besednovrstno problematiko. Prav tako je že v SS 1976 ugotovljena zaporednost nekaterih pridevniških pomenskih skupin levega prilastka (466). Začetni naj bi bili t. i. lastnostni pridevniki, nato izrazi za starost, barvo, pridevniki, ki izražajo ozir ali pripadnost. Avtor omenja

razpravo A. Vidovič-Muhe Pomenske skupine nekakovostnih izpeljanih pridevnikov v SR 1981, kjer pa ne gre, kot ugotavlja avtor, le za »podrobno razkri/vanje/ številni/ih/ vrst vrstnih pridevnikov« (45), ampak tudi za novo skladijsko delitveno merilo vrstnih in svojilnih pridevnikov, izhajajoče iz vrste pretvorbe teh pridevnikov v določen podstavni sklonski pomen, katerega razločevalnost je dokazana, če je treba, z nadaljnjimi pretvorbami. Tako dokazana pomenska samostojnost pridevnika je nato potrjena s samostojnim in nezamenljivim mestom v levem prilastku. To globinsko strukturno merilo prevrednoti pojmovanje svojilnosti oziroma ga naredi v bistvu enakovrednega, npr. izvernosti, snovnosti, sredstvu, obstajanju v kraju, času ipd.: izrazna podoba priponskega obrazila se izkaže kot pomensko nebitvena.

2.1.2.1.1.2 Po teoriji J. Toporišiča je na desni strani od samostalniškega jedra nepridevniški prilastek, ki pa je, za razliko od levega, lahko ujemalen ali neujemalen. Tu bi bilo mogoče iz primerov povzeti zanimivo spoznanje: ujemalni imenovalniški prilastek se ne more poprideviti in ni v nobeni skupini tvorjenj pridevnikov, ker med imenovalniškima samostalnikoma ni skladijskega razmerja, ni torej (skladijske) podstave za (pridevniško) obrazilo (npr. les-en ← [iz] les[-a]; || → -en) — prilastek je določen samo položajno: zveze kot *potepinski sin*, *samoupravljalski delavec* pretvarjamo lahko samo v prilastkov odvisnik z izsamostalniškim predikativom (z lastnostnim pomenom oziroma pomenom dejanja) — *sin*, ki je *potepin*, *delavec*, ki je *samoupravljavec*. Tudi pri primerih, ko je desni prilastek ime, in sicer osebno pri ujemalnem, stvarno pri neujemalnem in pri zemljepisnem variantno in nima možnosti popridevjenja, je mogoče izhajati iz njegove predikacijske vloge v prilastkovem odvisniku: *sošed Luka*, *hotel Turist*, *mesto Ljubljana* ← *sošed*, ki je/se imenuje *Luka* ipd. Pri zvezah *Klepčev Peter*, *Kovačev Tone* gre dejansko za svojilnorodilniško podstavo — *Peter* /od/ *Klepca*, *Tone* /od/ *Kovača* (svojilnorodilniško v mejah pomenske dopustnosti bi lahko razlagali tudi primere *potepinski sin* ← *sin* (od) *potepinov*). Vrstna ali svojilna podstava je verjetno tudi pri zemljepisnih lastnih imenih tipa *Dvorska vas* ipd. Za roditeljski nepredložni in predložni prilastek je potrjeno spoznanje, da je večinoma pretvorljiv v levi pridevniški, izjemen je predvsem že omejnjeni izpredmetni roditeljski; zvežam kot *ajdina žetev* je podstava svojilnorodilniška — *žetev* (od) *ajde* — in kot taka je res pretvorba trpne prisrjovalne zveze *Ajda se žanje*, ki jo Toporišič sicer navaja, vendar se zanjo nekako ne odloči.

Pri predložnih sklonskih prilastkih je ugotovljena zanimivost, da so ti predlogi različnega izvora, da so dejansko to lahko prosti morfemi glagola ali pridevnika oziroma iz njihju tvorjenega samostalnika. Tako bi bilo mogoče ločiti predlog od prostega morfema tudi s tem, da se (predložni) prilastki izglagolskega ali izpridevniškega samostalnika ne dajo poprideviti: *misel* (*misliti*) *na mater*, *norost* (*nor*) *na gobe*, *strah pred živoljenjem* (*biti se živoljenja*). Izhajajoč iz spoznanja, da je prislov kot »razvijajoči« člen lahko le obglagolski oziroma obpridevniški in pridevnik ob-samostalniški — na osnovi tega merila je avtor že SS 1976 ločil tudi nedoločne števnike od prislovov tip *veliko ljudi* : *veliko delati* — so prislovni prilastki mogoči le ob izglagolskih samostalnikih: *hoja počasi* ← *hoditi počasi*, *odhod iz jeze* ← *oditi iz jeze*; zveze kot *človek tam*, *kruh od včeraj* je mogoče razlagati le iz zvez *človek*, ki je *tam* (*biti tam*), *kruh*, ki je *od včeraj* (*biti od včeraj*).

Ugotovitev, da je »desni prilastek samostalniške zveze [...] teoretično lahko neskončno dolg [...]« (55), ne drži: največ obsega lahko le toliko sestavin, kolikor je pomenskih sklonskih razmerij, pa še ta razmerja omejuje pomen jedrnega samostalnika (izhodiščno že njegova glagolniškost ali neglagolniškost).

2.1.2.1.2 Podredno pridevniško besedno zvezo določa pridevniškost jedra. Po avtorjevi teoriji (prim. že njegovo razpravo *Se k teoriji besednih vrst, posebno predikativa*, JiS 1979/80, 201—205), da se uvrščajo vse besede, ki so v stavku povedkovo določilo med povedkovnike (predikative), je za pridevniško besedo in seveda tudi za pridevniško besedno zvezo značilno, da se s spremembo skladijske vloge iz prilastkove v povedkovodoločilno spremeni tudi besednovrstnost — pridevniška besedna zveza postane povedkovniška. Zanimiv bi bil celotni tipološki pregled tistih pridevniških besed in besednih zvez, ki ne morejo prehajati v predikative, npr. *čista*, *gola*, *huda laž*.

Desna pridevniška predmetna dopolnila, kot je avtor ugotovil že v svojem SKJ, so lahko v vseh sklonih (razen seveda v imenovalniku). Zanimivo bi bilo ločiti prave pridevnike z desnimi dopolnili od izglagolskih pridevnikov oziroma deležnikov, ki prinašajo možnost desnih dopolnil še od svojega podstavnega glagola. Posebej so predstavljeni tudi merni pridevniki, ki imajo, kot je znano, tipično desno dopolnilo iz

samostalnika, ki poimenuje prostorsko, časovno, težnostno, dodati je treba še vrednostno razsežnost, in količinskega pridevnika: *globok pet metrov, star dve leti, težek pet kilogramov, dolžen štiri dinarje, vreden štiri dinarje*. Predstavljena so tudi dopolnila iz predložnih zvez — s temi dopolnili so zlasti pogosti pridevniki stanja — ter prislovna dopolnila, ki so vedno leva, če izražajo stopnjo, lahko tudi v obliki predložnih zvez, npr. *čisto prvi, lepo zapečen, od hudiča lep, na pol posušen, do konca zvest*, ter stavčna oziroma s primerjalnim veznikom *kot*, torej implicitno stavčna.

Za slovensko jezikoslovje je nova uvrstitev rodilniških zvez samostalnika s kakovostnim pridevnikom, npr. *belih rok*, med pridevniške. Pravilnost takšne odločitve je potrjena z neimenovalniško (prilastkovo) obliko, skladijsko pa z dejstvom, da imajo zveze možnost enakih stavčnih vlog kot pridevniške besede. Na zastavljeno vprašanje, katere neakovostne rodilniške zveze imajo besedotvorne zloženske ustrezničke, je deloma odgovoril že Levstik v svoji razpravi *Napake slovenskega pisanja* (leta 1854, ZD 6, Ljubljana 1956), ko pravi, da so v podstavi takšnih zloženk samostalniki, ki so »živalsk/a/ imen/a/« ter »imen/a/ telesnih udov« (59); dodati je treba še poimenovanja rastlinskih sestavin; razvijajoči pridevnik je seveda kakovostni.

2.1.2.1.3 Predstavitev prislovne besedne zveze je še posebej zanimiva, ker je bil prislov zlasti v SS 1956 besedna vrsta, v katero se je odlagalo vse, kar je motilo druge besedne vrste, npr. izrazi tipa *oščeč, žal*, ki so od SS 1976 dalje uvrščeni med predikative (tako tudi za slovenščino že A. Isačenko, *Grammatičeskij stroj russkogo jazyka*, Bratislava 1954, 362—363), pridevniške besede tipa *malo, veliko (ljudi)*, členki kot *le, samo, tudi* idr., deležja *miže, vede*, deležniki (prim. SS 1956, 243—256).

J. Toporišič obravnava prislovno besedno zvezo iz treh strukturnih izhodišč, in sicer kot zvezo iz samih prislovov, iz prislovov in imenskih zvez ter iz samih imenskih zvez (64—65). Ključnega pomena je tu spoznanje, da gre za prislovno besedno zvezo iz samih prislovov samo v primerih, ko se med sestavine takšne zveze ne da vstaviti naslonka, v obratnem primeru pa gre za razna prislovna določila ob ločenem povedku; naslonka po tem pravilu funkcijsko loči tipe *spotoma domov, davi navsezgodaj od spotoma, ko je šel domov, davi je navsezgodaj odšel* ipd. Toporišičeva je tudi ugotovitev, da je zveza iz dveh ali več prislovov lahko tudi prilastkovna oziroma, da so prislovi na desni lahko tudi prilastki (levega) prislova. Verjetno je prilastkovni prislov pomensko ožji, poimenuje sestavino levega (jedrnega) prislova, zato je mogoče mednju vriniti pojasnjevalni veznik *in sicer* ali *to je*: *tam (in sicer) doli, davi (in sicer) navsezgodaj ipd.*, enako tudi zveze prislova in imenske zveze ter (dveh) imenskih zvez: *doli (in sicer/to je) ob reki* idr.; *lepega dne (in sicer) zvečer, daleč (in sicer/to je) tam za gorami, lansko leto (in sicer) maja meseca* ipd.

Novost tudi v doslednejši jezikoslovni teoriji samega avtorja je uvrstitev tako imenovanih nepravilnih predlogov tipa *blizu (doma), konec (vasi), vrh (gore), dno (reke)* med prislove. Odločitev je utemeljena s pomenskimi in izraznimi lastnostmi tovrstnih besed. Po Toporišičevem mnenju je zveza *konec vasi* enaka zvezi *na koncu vasi, vrh hriba je na vrhu hriba, dno jezera je na dnu jezera*; izrazno pa se te besede ločijo od pravih predlogov po tem, da poznajo premeno po zveženosti končnega nezvočnika in da imajo naglas (ugotovitev je zapisana že v avtorjevi SS 1976). Seveda se tu pojavi vprašanje smiselnosti premikanja teh besed med prislove; na pomenskem področju namreč kljub vsemu ostaja dejstvo, da te besede dopolnjujejo rodilniško končnico in da so vsaj v nekaterih primerih nadomestljive s »pravimi« predlogi: *vrh gore* je pomensko enako *na gori, blizu hiše je ob/pri hiši*.

V okviru prislovne besedne zveze je tudi natančna razčlenitev t. i. prislovnih imenskih zvez. Glede na pomen so te zveze razvrščene na časovne, krajevne, vzročne in lastnostne.

Med časovnimi zvezami so predstavljene tudi nepredložne, in sicer po besedno-vrstnih lastnostih sestavin, npr. *lepega dne, maja meseca* ipd. Za krajevne zveze je ugotovljeno, da so vedno predložne, verjetno pa bi vsaj implicitno to veljalo tudi za časovne, npr. *meseca maja — v mesecu maju*. Ponuja se vprašanje pomenskega prekrivanja razmerij, ki jih lahko izražata dve tako absolutni kategoriji kot sta kraj (prostor) in čas. Predstavljene vprašalnice vsaj deloma potrjujejo možnost takšnega prekrivanja, npr. *kdaj — kje, od kdaj — od kod, do kdaj — do kod*, časovni vprašalnici *koliko časa* bi verjetno ustrezala krajevna *kako daleč (kako dolgo?)*, krajevna *kam (v hišo)* pa morda časovni *v kateri čas (v pozno noč)*; nekako zunaj časovne vzporednice ostaja krajevni *kod* (je to samo podskupina *kje?*).

Vzročnostne zveze so samo predložne: naštetih so predlogi za vse štiri imenovane skupine — pravi vzrok, namen, dopuščanje, pogoj, vendar brez vprašalnic.

Lastnostne zveze (sicer imenovane načinovne ali kakovostne) so pomensko zelo natančno členjene — s pomočjo usmerjevalnih vprašalnic jih je ugotovljenih dvanajst, doslej največ v teoriji tovrstne prislovne besedne zveze. Vendar pa so nekatere vprašalnice, ki površinsko ustrezajo orodniškemu predmetu, verjetno tudi glede na odgovor res predmetne, saj jih nikakor ni mogoče navezati na navedeno stavčno obliko odgovora, npr. s kom (*oditi*) — tako, da greš z bratom/z bratom (*brat in jaz*), s katero snovjo (*beliti*) — tako, da z apnom prekrivaš (pri natančnejšem opisu, 79, kjer je ta pomen poimenovan s tvarino, so navedene tudi zveze, npr. iz *moke/desk/ilovice/ječmena*, kjer gre za tipični snovni roditelj s predlogom iz — narediti kaj iz česa), s katero napravo (*beliti*) — tako, da se dela s čopičem/s čopičem (primere z orodniškim predmetom je treba ločiti od dejanskih prislovnodoločilnih, pretvorljivih v prislovno prislovno določilo, npr. *prati s strojem* → *strojno prati* — *Stroj pere* : *Čopič beli, kjer gre dejansko za sredstvo oziroma predmet dejanja). Pri natančnejših opisih predstavljenih pomenskih skupin lastnostnih zvez (79–81) bi bilo dobro, če bi se ohranila poimenovanja, kot so predstavljena v preglednici (77) ali obratno, tako pa npr. snovi verjetno ustreza v opisu tvarina, stopnje v osnovni preglednici ni, vprašalnica kako zelo pa je tam vezana na mero, ki pa ima v opisu vprašalnice koliko. Pri prislovnih imenskih zvezah s pomenom mere (v preglednici je z mero verjetno poimenovana stopnja, tudi glede na vprašalnice kako zelo) je podana tudi tipologija mer in mernih enot z vzporednimi pridevniškimi besednimi zvezami, npr. enoti *m* (*meter*) ustreza besedna zveza *3 m dolg/širok/pisok/globok/debel* itd.

2.1.2.1.4 Najobssežnejši del poglavja o besednih zvezah zavzemajo glagolske (82–118), med katere Toporišič uvršča, kot smo že omenili, tudi glagolski stavek. Metodologija obravnave teh zvez je drugačna — avtor pravzaprav razčlenjuje glagole na osnovi njihove slovarske lastnosti — valence, ki jo sloveni z vezljivostjo. Izhodiščno razčlenjevanje valenčnih lastnosti glagola ne pa lastnosti glagolskih besednih zvez je bilo verjetno pobuda za uvrstitev S-strukture med (navadne) besedne zveze. Tako so glagoli ločeni na vezljive in nevezljive.

2.1.2.1.4.1 Nevezljivi glagoli so tisti »ki v stavku lahko nastopajo brez udeležencev, lahko pa so družljivi z okoliščinami« (82). Že v SS 1976 je bilo ugotovljeno, da se nevezljivi glagoli uporabljajo »za označevanje naravnih pojavov« (82), npr. *Dežuje*.

2.1.2.1.4.2 Toporišič ugotavlja, da so vsi vezljivi glagoli hkrati tudi prisojevalni, da torej lahko tvorijo (osnovno) S-strukturo, lahko (vendar ni nujno) pa so hkrati tudi vezavni, dopolnilo imajo na desni v kateremkoli neimenovalniškem sklonu; nevezavni glagoli so neprehodni, vezavni prehodni.

2.1.2.1.4.2.1 Neprehodni (nevezavni) glagoli so na osnovi stopnje predmetnopomenskih lastnosti ločeni še na dve skupini, in sicer na take, ki so brez (obveznega) desnega določila in na take z določilom — ti drugi se imenujejo pomožni; prvi pomožni glagoli so tisti, ki izražajo samo slovnični pomen, v konkretnem primeru samo stavčne (predikacijske) kategorije. Tu je zanimiva ugotovitev, da se »1. delovalnik ob glagolu *biti* prestavlja iz imenovalnika v roditelj ob nikalnici le tedaj, če gre za pomen *nahajati se, obstajati* /.../« (84–85), skratka če gre za polnopomenski glagol, pomožnik *biti* ne povzroča takšne pretvorbe: *Tone je doma* — *Toneta ni doma* : *Tone je učitelj* — *Tone ni učitelj*; roditeljska pretvorba je torej objektivno merilo za ugotavljanje pomena glagola *biti* (vez : polnopomenski glagol).

Teoretično zanimiv je avtorjev poskus ugotoviti nevezavne, se pravi samo prisojevalne glagole. Kot merilo je vzel sedanjiško ali nedoločniško oblikovno vezanost glagolov in tako ugotovil, da so npr. glagoli na *-am* načeloma prehodni, prav tako glagoli na *-im, -iti*, kjer so neprehodni le glagoli premikanja ipd.; zapisana je tudi misel, da so pomožni glagoli neprehodni, iz česar seveda sledi, da razmerje med katerim koli pomožnikom in njegovim desnim določilom ne more biti vezavno. Tako kot za obravnavo samo prisojevalnih glagolov je tudi za obravnavo vezavnosti oziroma vezavnih glagolov po posameznih sklonih značilno izjemno veliko število primerov. Gre pravzaprav za težnjo razporediti v slovenskem jezikoslovju glagolsko gradivo glede na vezavnost po posameznih sklonih in hkrati ugotoviti tudi pomenske lastnosti takšnih skupin.

2.1.2.1.4.2.2 Vezavno razmerje, se pravi glagolsko besedno zvezo z desnim sklonskim (neimenovalniškim) dopolnilom predstavlja avtor v dveh temeljnih skupinah, in sicer najprej nepredložno (se pravi brez vezavnega morfema) in kasneje predložno (z vezavnim morfemom). Glede števila vezavnih zvez (števila predmetov) posameznih

glagolov je avtor mnenja, da so »večvezavne zveze [...] lahko največ troelementne« (87). Tu bi veljalo upoštevati številno sklonskih (neimenovalniških) pomenov: teoretično bi bilo možnih toliko vezav, kolikor je sklonskih pomenov — na možnost realizacije teh vezav pa seveda vplivajo glagolski pomeni. Brezpredložno tožilniško vezavo avtor enači z glagolsko prehodnostjo, sklicujoč se na številnost primerov. Ugotavlja, da ostane nespremenjena pri vseh pravih glagolskih oblikah, da pa se pri posamostaljenem glagolu »načeloma« zamenjuje z rodilnikom. Pri glagolih z rodilniško vezavo je ugotovljeno, da ima poimenjenje teh glagolov v večini primerov obliko predložnega sklona, npr. *bati se česa* — *strah pred čim*, *veseliti se česa* — *veselje nad čim*; kaže, da se tako pri netožilniški vezavi onemogoči tudi površinska sopomenskost s poimenjenim prisojevalnim razmerjem, npr. *strah (bojazen) koga* — *kdo se boji*. Za glagole z dajalniško vezavo je po Toporišiču značilno, da je dajalniški predmet edini ali pa drugi (ob tožilniškem). V okviru samo dajalniškega predmeta so obravnavani tudi primeri s t. i. smiselnim ali kakšnim drugim osebkom v dajalniku, kjer avtor s pomočjo pretvorbe v svojilni pridevnik dokazuje, da gre dejansko za osebkovo vlogo takšnih dajalnikov (91—92). Pri primerih, ko ima glagol dajalniški in tožilniški predmet, se pojavlja vprašanje razvrstitve teh predmetov. Avtor meni, da vpliva na razporeditev pomen predmetov: če poimenuje dajalniški predmet živo predmetnost, je pred tožilniškimi, če ta poimenuje neživo. Morda bi si v teh primerih oziroma sploh v primerih večpredmetnih glagolov lahko pomagali z imensko pretvorbo glagolske zveze, kjer je vedno ob glagolniku najprej pretvorjeni tožilniški predmet, se pravi rodilnik, in nato dajalnik, npr. *pripovedovanje resnice (bratu)*, *pobiranje krompirja (očetu)*, *dajanje hčerke sosedu*.

Posebej so obravnavane predložne (sklonske) vezave, kjer pravzaprav ne gre, kot ugotavlja avtor že v svojem SKJ 3, 1967 (111), za predloge, ampak za proste glagolske morfeme, za »besede« torej, ki pomensko sodijo h glagolu, saj mu z določanjem vezave včasih popolnoma spremenijo pomen, npr. *pasti na sovražnika* — *napasti, priti ob denar* — *izgubiti, ne imeti ga več*. Razčlenjevanje poteka zopet po sklonih, glagolski skloni pa so predstavljeni najprej tisti, ki so enosklonski, nato pa še večsklonski; zopet impresionira število primerov, ki so izbrani tako, da je njihova pomenska različnost v večini primerov tudi formalno potrjena, npr. s sinonimnimi, homonimnimi povezavami ali s pretvorbena različnostjo, npr. *rešiti se iz nevarnosti, izbrati iz večjega števila 'izbrati izmed večjega števila' ipd. ali razdeliti med kmete 'kmetom', tikati se med seboj 'eden drugega'*.

2.1.2.1.4.2.3 Med glagolske besedne zveze so uvrščeni tudi primeri, ko ima glagol ob sebi še drug glagol. V teh primerih gre za (glagolsko) pomensko določilo, ki je vedno desno. Tu se pojavi v knjigi pojem pomensko nepopolni glagol, avtor ga enači s pomožnim glagolom (v SSKJ so to glagoli, ki imajo dostikrat pojasnilo z *o s l a b l j e n i m p o m e n o m*) — »pomensko nepopolne glagole imenujemo lahko pomožne« (100). Seveda pa izražajo vsi glagoli poleg slovničnih kategorij še kak splošni pomen, na osnovi katerega jih je avtor razvrstil v štirinajst pomenskih skupin, npr. možnostni, nujnostni, presojevalni, hotenjski itd. Te dodatne pomenske lastnosti pravzaprav ločujejo pomensko nepopolne glagole od pravih pomožnikov tipa *biti*, kjer vezni glagol izraža res samo slovnične (predikacijske) kategorije. Vsekakor pa postavi avtor z ugotovitvijo, da so vsi glagoli, ki imajo ob sebi drug glagol, pomensko nepopolni, objektivno merilo za njihovo določanje. Štirinajst pomenskih skupin pomensko nepopolnih glagolov avtor potrjuje z možnostjo njihove razporeditve po določenem zaporedju v (podredno) glagolsko verigo; zaporedje sestavin v takšni verigi mu predstavlja objektivno merilo za tipologijo teh glagolov; pri razporejanju pa bi se bilo morda bolje izogibati stavčnim zapolnitvam in s tem nehotenim skladijskim razmerjem. S to razporeditvijo je torej obogatena slovenska teorija o besednem redu in dopolnjena predvidljivost mest v besednih zvezah. Posameznim pomenom pomensko nepopolnih glagolov so ugotovljeni tudi »istorazredni drugobesednovrstni ustrezniki po zaporedju povedkovnik, pridevnik, samostalnik« (101).

2.1.2.1.4.2.4 Glagolsko dopolnilo na desni je lahko tudi imenska beseda ali besedna zveza. Na osnovi pomenske zadostnosti jedrnega glagola deli avtor takšne zveze v dve skupini: ob polnopomenskem glagolu (avtor mu pravi predmetnopomenski, kar pa so glede na korenski morfem pravzaprav vsi) je povedkov prilastek, ob veznem glagolu (pomožniku) pa povedkovo določilo. Pomislek zbuja glagol *hoditi*, ki je v zvezi *hoditi bos* predstavljen kot polnopomenski — zveza naj bi se po znanem pravilu dala razstaviti v *hoditi + biti bos*, vendar pa se zdi, da taka razstavitev ni mogoča, npr. *Poleti (večkrat ipd.) hodim bos* ne pomeni, da *Poleti hodim + Sem bos*, ampak

enostavno *Poleti sem bos (biti bos)*; glagola *hoditi* torej ne moremo brez pomislekov uvrstiti med polnopomenske.

Po formalizacijskem vzorcu strukturalnega jezikoslovja (za češki stavek ga je podal F. Daneš v razpravi *Syntaktický model a syntaktický vzorec*, v. zb. predavanj za V. mednarodni kongres slavistov v Sofiji, CSAV 1963, 115—124, pri nas pa ga je v svoji disertaciji Poglavlja iz strukturalne analize slovenskega časopisnega stila, Ljubljana 1976, npr. 291—296, uporabil T. Korošec za nekatere primere iz publicistike) je avtor podal tipologijo teh glagolov v stavku, kot pravi, na podlagi desne vezljivosti (106—107). Tako je lepo vidna različnost stavčnih struktur, na osnovi katerih se oblikujejo različne pomenske skupine pomožnikov, npr. Sam_1 V Sam_1 /Prid *Janez je tesar/mlad (biti)*; Sam_1 Sam_3 se V Sam_1 *Temu se reče ključ (reči)* itd. Avtor je ugotovil in formaliziral osemnajst različnih stavčnih struktur z veznimi glagoli, dopušča pa možnost še dodatnih tipov.

2.1.2.1.4.3 Za glagolsko besedno zvezo s primičnim dopolnilom je značilno, ugotavlja Toporišič, da ni vezavna, se pravi, da večinoma ni obvezna sestavina glagolskega jedra. Koristna bi bila tipologija »vezavnih« primerov kot *oditi iz/od*. Temeljna delitev glagolskih besednih zvez s prislovnim dopolnilom izhaja iz pomena že predstavljenih prislovnih zvez: štiri vrste prislovnih — krajevni, časovni, vzročnostni, lastnostni (s podvrstami načinovnih in količinskih) imajo še več (pomenskih) razredov.

2.1.2.1.5 Razčlenitev povedkovniških (predikativnih) besednih zvez izhaja iz razvrstitvenega merila: vse, kar je desno od vezi, tudi opisni deležnik, je samostojna besedna vrsta — povedkovnik. Sicer pa so po teoriji J. Toporišiča predikativi lahko a) prvotni, in sicer tipa *všeč, žal, rad, treba*, ki jih je zelo malo, ter opisnodeležniški tip *delal-ø, -a, -o* in *delan-ø, -a, -o*; zavedati pa se je treba, da je besednovrstna osamosvojitve te zadnje skupine vsaj vprašljiva, saj opisni deležnik izraža slovničnopomensko celoto le skupaj z vezjo (prim. *sedanjik*), b) drugotni (konverzni), in sicer izsamostalniški, izpridevniški, izprilovni, izglagolski (nedoločniški) ter kot posebni (brez pomožnika) tudi izmedmetni; vsak samostalniški, pridevnik *td.*, ki se uporablja kot povedkovo določilo, postane torej povedkovnik. Samo razvrstitvena definicija predikativa — položaj za vezjo, je povzročila, da je ta besedna vrsta zelo obsežna in pomensko heterogena; opuščene so namreč razločevalne pretvorbene možnosti tipa *Oče je hud = se huduje (hud — predikativ)/je hudoben (hud — pridevnik)*, *Tone je učitelj = učiteljski (učitelj — predikativ)/opravlja poklic učitelja (učitelj — samostalniški)*.

2.1.2.2 Priredne besedne zveze razvršča avtor tako kot v svoji razpravi *Priredna razmerja v slovenskem knjižnem jeziku*, objavljeni v JiS 1968, in kasneje v svoji SS 1976, v sedem pomenskih skupin: SS 1956 jih pozna pet, avtor jih na pomensko pretvorbni osnovi dopolni še z dvema, in sicer s stopnjevalnim in pojasnjevalnim priredjem. Tudi na področju hierarhičnih razmerij v jeziku je avtor uveljavil strukturalno pojmovanje: tako je priredje pojav (enako kot podredje), vezan na besedno-zvezno jezikovno ravnino (tudi stavčno): gre skratka za skladenjsko enakovredno zvezo (jezikovnih) sestavin. Pomensko in stilistično je zanimivo predstavljena že v SS 1976 (in že prej v SKJ 2, 1966) možnost medsebojnega pretvarjanja prirednih zvez pa tudi teh v podredne in obratno, kjer se pojavlja seveda vprašanje razmerja med vezniki in predlogi oziroma obsega ustreznosti ene besedne vrste drugi. Avtor prihaja do zanimivega spoznanja v zvezi s celovitostjo jezikovnega sistema, da bi bilo treba razčleniti vprašanja odvisnikov tudi s stališča povezave s prirednim razmerjem ter ustrezno temu obravnavati in poimenovati prislovna določila, npr. protivno prisl. določilo ipd.

2.1.2.3 Nova je pomenskostrukturna razčlenitev likovnih (figurativnih) besednih zvez, ki jih določa razlika »med izrazno in pomensko stranjo besed« (123). Gre za pomemben prispevek k razumevanju stilističnih sredstev. Na osnovi izrazno-pomenskega razmerja med (besednimi) sestavinami so likovne besedne zveze ločene na štiri skupine, in sicer na istorečne, blizuzvočne, sopomenske in raznobesedne (protipomenske ter nad- oziroma podpomenske so obravnavane v tem okviru).

Skladenjsko razmerje med istorečnimi zvezami je lahko priredno ali podredno; ugotovljena je pravzaprav navidezna prirednost v primerih kot *na kile in kile, hoditi in hoditi* ipd., kjer gre dejansko za pomen *zelo veliko kil, dolgo hoditi* ipd. V okviru istorečnih zvez so posebej predstavljene ponovitvene, pomenskoskladenjsko razmerje med sestavinami je podredno, npr. *beži beži* v pomenu *daj beži, pridi pridi* v pomenu *le pridi*; v bistvu gre verjetno za zvezo s konverznim členkom. Posebne so medmetne

ponovitvene zveze, kjer ima avtor odprto vprašanje, ali gre za več medmetov ali pa le za medmetne morfeme, npr. *hov hov, hm hm* ipd.

Pomen blizuzvočnih zvez je stopnjevanjski oziroma poudarni, skladenjsko razmerje bi torej bilo podredno, npr. *bel prebel, norec nori, pravi pravcati* tudi *sivo sivo*.

Poudarni pomen je ugotovljen tudi za sopomenske zveze *nikoli in nikdar*; pomensko so torej podredne.

Raznobesedne likovne zveze združujejo več skupin prirednih in podrednih zvez, npr. priredne zveze protipomenk, in sicer v različnih ubeseditvah, npr. *stari in mladi, dober in slab, malo pa dobro* ipd. Priredne so tudi ločne zveze tipa *prej ali slej, Peter in Pavel* oziroma brez veznika *hočeš nočeš* ipd. Podredno razmerje je v zvezah kot *črno na belem, mlad star, dobro za zlo* ipd. Med raznobesednostne uvršča Toporišč tudi figure iz nad- in podpomenk, npr. *lisica Zvitorepka*.

Teoretična razčlenitev likovnih zvez je lahko osnova morebitni slovarski predstavitvi teh zvez v slovenskem jeziku, tudi zaradi številnosti primerov. Sicer pa je avtor pomensko in skladenjsko teorijo stalnih slovenskih besednih zvez postavil v članku K izrazju in pojmovanju slovenske frazeologije, ki je izšel v JIS 1973/74, 273—279 (z nekoliko spremenjenim naslovom K izrazju in tipologiji slovenske frazeologije) in ga prinaša tudi NSS. Toporišč ugotavlja štiri pomenske skupine frazeologemov (stalnih besednih zvez s stavčno (rečenice) ali nestavčno (rekla) strukturo), in sicer sestava, skup, sklop in zraslek, pri čemer se opira na pomensko prenesenost sestavin takšne besedne zveze. Posebej pa je koristna razvrstitev (nestavčnih) frazeologemov po besednovrstnih lastnostih na samostalniške, pridevniške, glagolske, prislovne itd. s primeri skladenjske razčlenitve njihove zgradbe.

2.1.3 V NSS je uvrščena tudi razprava Teorija besedotvornega algoritma (335—345), prvotno objavljena v SR 1981, ki se navezuje, kot smo že uvodoma omenili, na slovničnostrokturna jezikovna vprašanja. Za tradicionalno slovensko besedotvorje, ki ga je na osnovi oblikoslovnopomenskih lastnosti podstavnih sestavin tvorjenke utemeljil že F. Miklošič (Vergleichende Stammbildungslehre der slavischen Sprachen, Wien 1875), povezal s skladnjo A. Breznik v svoji razpravi Zloženke v slovensčini (Razprave AZU II, Ljubljana 1944, 55—76), predstavlja pretvorbena skladenjskobesedotvorna teorija bistven kakovostni premik, saj ugotavlja zlasti na predmetnopomenski, besednovrstni ter deloma tudi prozodični ravni pretvorbno povezavo tvorjenke s skladenjsko besedno zvezo. Za formalizacijo pretvorbno-tvorbene postopka pa bi bilo nujno upoštevati še skladenjskopodstavno vlogo slovničnega pomena, in sicer kot sestavino govorne podstave obrazil ali celo kot njihovo edino podstavo; le s slovničnim govornopodstavnim pomenom je mogoče utemeljiti morfemskost medpomskega obrazila zloženek ter predpono izpeljank iz predložne zveze, npr. *knjig-o-vez-ø* ← [tisti, ki] *veže[-ø]* *knjig{-e}*; | | → -ø, { } → -o-; *brez-dom-ec* ← [tisti] {brez} *dom{-a}*; | | → -ec, { } → brez-.

Tudi pri številu naglasov in naglasnem mestu bi bilo treba upoštevati morfemsko zgradbo tvorjenke kot pretvorbno varianto skladenjske zveze (govorne podstave): naglasno mesto npr. pri podrednih zloženkah je vezano na morfem oziroma del podstave, ki je nastal iz jedrnega dela prilastkove sestavine govorne podstave, število naglasov, npr. dvo- ali večnaglasnost, pa je odvisno od skladenjskega razmerja govornopodstavnih sestavin (prirednost, podrednost), npr. *bélo-rdêc*, v primeru podrednosti pa še od prevzetosti skladenjskega vzorca (tip *kinoobiskoválec, áutocésta*) in pa od tvorjenosti prilastkovne sestavine govornopodstavne zveze, npr. *kozoglav, dvoqlav* : *petéqlav*.

2.1.4 Razprava Strukturalno pomenoslovje besed (347—361) izhaja iz razpoznavanja pomensko razločevalnih lastnosti, t. i. pomenskih sestavin korenskih morfemov besede. Pomenske sestavine so določljive le v različnih razmerjih med korensko-morfemskimi besedami. Gre torej za razbiranje tistih lastnosti, ki poimenovano dejanskost razpoznavno določajo. Lahko torej sklepamo, da pojem struktura, strukturalen v tem primeru ne zajema jezikovnosistemske strukture (strukture, vzpostavljene s slovničnim pomenom), ampak strukturo, ki nastaja z različnimi pomenskosestavnimi povezavami korenskih morfemov besed. Če se zadovoljimo s tem dejstvom, potem obravnavanih vprašanj ne moremo uvrščati v slovničnostrokturalni okvir. Vendar pa se zdi, da je med pomenskimi sestavinami, ki jih je predstavil avtor npr. za samostalnika *dekle, glava* (*dekle* tudi v SS 1976, 94) pa tudi za glagol *biti*, mogoče vzpostaviti še skladenjsko razmerje, saj jih je mogoče ločiti na vsaj dve hierarhično različni skupini: vodilno pomensko sestavino bi morda lahko imenovali uvrščene-

v alno (genus proximum), v okviru te pa je še skupina t. i. razločevalnih sestavin (differentia specifica); pri samostalniku bi bilo to celo mogoče podkrepiti z različnimi vprašalnici, npr. *Kaj je dekle? ženska = (ženski) človek, Kakšna ženska (človek)? (ženska) mlada, neporočena.*

Razprava pomeni bistven teoretični prispevek slovaroslovju, saj avtor nazorno razčlenjuje metodo dela s pomenskimi sestavinami v okviru pomenskih razrastov oziroma drugotnih pomenov, pa tudi v okviru besednih družin, vendar pa gre pri tvorjenkah že za prepletanje korenskomorfemskih pomenskih sestavin s pomenskimi sestavinami pretvorbene razvidnega obrazilnega pomena.

2.2 J. Toporišič je v SS 1976 začel v okviru slovenske skladnje obravnavati tudi vprašanja upovedovanja — delanja, tvorjenja povedi. Že v svojem SKJ je od pojma stavek, ki je še v SS 1956 združeval sporočilni in slovničnostrukturni pomen, ločil *poved*, ki je prevzela sporočilni pomen; *stavek* je tako postal enoumen, npr. besede zbrane okrog osebne glagolske oblike.

Tudi v NSS je upovedovanje sestavina skladenjskega nauka (225—295). Sam pojem pomenske podstave povedi je predstavljen morda preveč mimogrede s sklicevanjem na tujo sopomenko: »Pomenska podstava povedi nam je to, kar se s prevzeto besedo imenuje propozicija« (225). V okviru pomenske podstave so ločene nujne sestavine — jedro, od morebitnih drugih, npr. *deževati (jutri)*. Sicer pa lahko delamo iz pomenske podstave poved s trinajstimi možnimi upovedovalnimi določitvami (modifikacijami). Enajstim modifikacijam iz SS 1976 sta tu dodani še dve, in sicer možnostna (prej v okviru gotovostne) ter kot samostojna istovetnostna (prej skupaj s kolikostno). Predstavljene modifikacije so sedaj kakovostna, istovetnostna, hotenjska, možnostna, nikalna, pomembnostna, osebna, časovna, naklonska, gotovostna, jakostna, čustvenostna ter perečnostna. Pri takšni množici se seveda vsiljuje vprašanje pomembnosti posameznih za tvorbo povedi.

Za upovedovalni nauk bi bilo koristno, če bi jih razvrstili nekako tristopenjsko: temeljne upovedovalne določitve bi bile lahko tiste, ki so konstitutivni (bistveni) del povedi s strukturo glagolskega stavka, npr. časovna, kolikostna, naklonska, nikalna, osebna, pomembnostna in morda še katera; v okviru takšne posamezne določitve bi bilo treba spet hierahično ločiti osnovna sredstva od tistih, ki se uvrščajo v skladenjsko stilistiko ter v tem smislu zaznamovati tudi morebitne pretvorbene povezave. Drugo skupino bi sestavljale modifikacije, ki so povedi s strukturo glagolskega stavka nekako dodane, morda stopnjevitostna (v preglednici, 227, imenovana jakostna), gotovostna; tudi znotraj teh je mogoča ločitev na osnovi stilistične zaznamovanosti. Tretjo skupino bi sestavljale v celoti stilno zaznamovane določitve, npr. čustvena. Upoštevanje jezikovnosistemskega hierarhičnega vidika bi prispevalo k hitrejši osvojitvi impresivnega števila predstavljenih tipologij, temeljčjih predvsem na pretvorbah, pa tudi opisih, nadomeščanjih ipd.

Kot bistvena sestavina pomembnostne določitve se je pokazala pretvorbena povezava med delovalniki, tudi oblikami povedja, npr. tip *Jurij blede — Juriju se blede, Zebe me — Prezebam, Glava me boli — Imam bolno glavo*; primera kot *Smejem se — Smeje se mi, Tožim — Toži se mi* nista v pretvorbemem razmerju; tipa *Smeje se mi 'Zelim se smejati/Rad bi se smejal', Toži se mi 'Zelim si/Rad bi'* gresta verjetno v naklonsko modifikacijo oziroma naklonsko izrazje. V okviru časovnosti in naklonskosti je treba poudariti zgodnje Toporišičevo spoznanje o nujnosti ločitve glagolskih oblik od skladenjskega pomena (že v oceni SS 1956, objavljeni v Filologiji 1962, v NSS str. 371—379), kar je pravzaprav pri obeh določitvah tudi temelj stilistične izbirnosti. V okviru naklonske določitve je posebej zanimiva razčlenitev vprašalnih povedi, ki je na eni strani jezikovnosistemska, npr. ločitev na dopolnjevalne in odločevalne, na drugi strani pa izhaja tudi iz nasprotja med zaznamovanim in nezaznamovanim v jeziku, npr. delitev na prave in neprave, oziroma izločitve med različno zaznamovanim, npr. vprašanja čudenja, govorniška vprašanja. Pomenska raznolikost in deloma stilističnost velelnih povedi je predstavljena s dvanajstimi osnovnimi variantami. Pomensko in stilistično izbirnost nam ponuja tudi trinajst skupin t. i. hotenjskih izrazov z osnovnim glagolskim gradivom ter z ustrezniki v drugih besednih vrstah oziroma besednozveznih ali stavčnih opisih. Pri naklonski določitvi je Toporišič pomensko razločevalno uveljavil tudi sestavino glasoslovja — stavčno intonacijo in s tem jezikovnosistemske utemeljil del pravopisne in pravorečne problematike (končna — nekončna ločila, kadenčnost oziroma antikadenčnost — polkadenčnost).

Vprašanja besednega reda, t. i. proste stave, avtor povezuje s členitvijo po aktualnosti — perečnosti (prim. tudi njegovo razpravo *Besedni red v slovenskem knjižnem*

jeziku, NSS, zlasti 163—172, prvič v SR 1967). Toporišič ugotavlja, da je vprašanja aktualnostne določitve prav zaradi povezave z vprašanji besednega reda »med prvimi pri Slovanih« (278) obravnaval A. Breznik v svoji razpravi *Besedni red v govoru*, objavljeni v DS že 1908 (220—230, 258—267). Zanimiva bi bila primerjava zgodnjih Breznikovih spoznanj (npr. razmerje stavčnega poudarka do aktualnostnega jedra) s spoznanji iz razprave V. Mathesiusa o besednem redu v angleščini, ki jo je napisal 1907. leta; vsaj v češki jezikoslovni tradiciji velja namreč V. Mathesius med drugim tudi za utemeljitelja teorije členitve po aktualnosti in s tem tudi proste stave. V. Mathesius navezuje raziskovanje te problematike že na drugo polovico 19. stol., ko je francoski jezikoslovec Henry Weil opozoril nanjo prav tako v zvezi z razpravljanjem o besednem redu. Povezovanje vprašanj besednega reda s členitvijo po aktualnosti je po Mathesiusu značilno tudi za jezikoslovce in psihologe, zbrane okrog časopisa *Zeitschrift für Völkerpsychologie* na začetku tega stoletja (prim. V. Mathesius, O takzvaném aktualním členění větném, v zb. *Jazyk, kultura a slovesnost*, Odeon 1982, 174—178).

J. Toporišič ohranja dve oziroma tri temeljne sestavine členitvenoaktualnostne teorije — izhodišče, prehod in jedro (tema, tranzicija, rema) za ugotovitvijo, potrjeno z razčlenjevanjem primerov, da je prehod (in izhodišče) lahko tudi opuščen (ničti). Z razčlenjevanjem pravičnega besedila J. Toporišič dokazuje možnost menjavanja funkcij povednih sestavin s stališča treh aktualnostnih členov. Besedilno (skladenjsko, pomensko, slogovno) so zanimiva obravnavanja vprašanj o okoliščinah, ko se lahko pojavi pozajemanje aktualnostnih členov. Merila za razumevanje aktualnostnih členov skuša avtor določiti skladenjskostrukturno — jedro naj bi bil tisti del povedi, ki ustreza zaimenski vprašalnici, prehod tisti povedki, ki se lahko opuščajo, izhodišče pa verjetno vse drugo.

3 Posebno omembo vsekakor zasluži stvarno kazalo ter abeceda simbolnih grafov.

Stvarno kazalo pomeni pravzaprav že zaradi svoje obsežnosti (417—476) bistven prispevek za nujno potrebni (normativni) slovar jezikoslovnega izrazja. Za J. Toporišiča značilna problemska in metodološka razsežnost raziskovanja jezika zahteva tudi neprestano poimenovalno ustvarjalnost. Zbrano slovenistično jezikoslovno izrazje se nam ponuja v kritični pretres ne samo kot dano dejstvo, ampak prav zaradi obsežnosti tudi kot tvorbeni model, najsi bo na besedotvorni ali skladenjski (besedne zveze ipd.) ravni. Razsežnost raziskovanja pa tudi težnja po ohranitvi motiviranosti sta verjetno bistvena vzroka za visoko besedotvorno abstrakcijo, ki se kaže v mnogih tvorjenkah druge, tretje ali celo višje stopnje, npr. *istodobnostni, istovetnostni, predikativizirati, stopnjevitostni* ipd. Zlasti težnja po ohranitvi motiviranosti — pretvorbene povezave s skladenjsko podstavo, je bila verjetno pobuda za številne zloženke iz že tvorjenih podstavnih sestavin, npr. *drugobesednovrstni, čustvenoobarvanostni, nedoločnokoličinski, časovnoglagolski, besednovrstno-oblikoslovni* ipd., pa tudi za izpeljanke iz predložnih zvez, vendar s pomenom prvotne, izvirne funkcije ali izvornega položaja, lahko pa tudi tipičnega položaja, npr. *izvobinskorodilniški* ← [tak] {iz} vsebinsk{-ega} /u/* rodilnik{-a}; [] → -ski, {} → iz-, // → -o-, *obsamostalniški* ← [tak] {ob} samostalnik{-u}; [] → -ski, {} → ob- ipd. Skladenjska podstava spominja na podstavo vrstnih pridevnikov, in sicer izvornih in obstojnih, nastalih z navadno izpeljavo, npr. *idrijska (čipka), ljubljansko (igrišče)* ipd.; seveda pa je med obema tipoma tvorjenk vsebinska razlika — terminološke izpeljanke iz predložnih zvez izražajo izvornostni pomen, ki pa mora biti drugačen od dejanskega, trenutnega, ali pa enoumni položajni pomen (*ob samostalniku* → *obsamostalniški*), pri vrstnih izvornih in obstojnih pridevnikih ni pomenskega nasprotja, niti ni tako bistvena pomenska enoumnost (*ljublansko igrišče* ← *v Ljubljani* /*od* Ljubljane/ za *Ljubljano*).

Kaže torej, da se nam odpirajo v strokovnem izrazju, tokrat jezikoslovnem, novi podstavnih skladenjski pomeni, zlasti v okviru zlaganja in izpeljevanja iz predložnih zvez; gre za besedotvorni vrsti, ki se odlikujeta z največjo besedotvornopomensko razvidnostjo, saj ohranjata tudi na ravni obrazilnih morfemov podstavno skladenjsko razmerje.

Pri stvarnem kazalu je treba poudariti dosledno uporabo priponskega obrazila -ni pri vrstnih pridevnikih, tudi v glavi gesla. Tako bo morda počasi prodrlo v teore-

* u = ujemanje.

tično in tudi praktično slovarsko zavest spoznanje o pomenski razliki med (kakovostnim) *-en-ø* in (vrstnim) *-n-i*.

Simbolni grafi, ki so prešli že v osnovnošolske učbenike, so postali nujna sestavina strukturne (stavčne, besednozvezne oziroma besednovrstne) skladnje, saj omogočajo (predmetno)pomensko neobremenjen skladensko razločevalni zapis različnih struktur.

4 S knjigo NSS J. Toporišiča se tudi slovenska jezikoslovna teorija potrjuje kot strukturalistična — jezikovne pojave v veliki meri predstavlja v takih ali drugačnih odvisnostnih razmerjih, skratka njihova pomenska razpoznavnost izhaja iz medsebojnih povezav, npr. stavčni člen — besedna vrsta, besedna zveza — tvorjenka, stavek — poved ipd. Odkrivanje odvisnostnih razmerij v jeziku pa seveda zahteva ustrezno metodologijo in tako se v NSS srečujemo s pretvorbenimi in tvorbenimi postopki, opisi (parafrazami), nadomeščanjem (substitucijo), skratka z metodami, ki omogočajo kakovostni premik jezikovnega pomena iz intuicije v logično obvladljivo in v veliki meri tudi predvidljivo jezikovno bistvo.

Ada Vidovič-Muha
Filozofska fakulteta